

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 18.09.20

Dette dokumentets nettadresse (URL) er:

<https://www.litteraturogmedieleksikon.no/cm4all/uproc.php/0/sakprosa.pdf>

Sakprosa

(_sjanger) “Prosa” (fra latin) betyr “likefram”. Tekster som gir saksopplysende omverdensorientering. Sakprosa er all litteratur som ikke er skjønnlitteratur/fiksjon. Innholdet er ikke oppdiktet, det handler om ikke-fiktiv virkelighet. Tekster som strekker seg mot en sannhet utenfor teksten (mens skjønnlitteratur kan sies å ha sin sannhetsinstans *i* teksten), dvs. tekster som er underlagt et sannhets-krav. Tekstene er kjennetegnet av “faktualitet” i motsetning til fiksjonalitet (Nünning og Nünning 2002 s. 52), og foregir altså å handle om autentiske sannheter (en astrologispalte i et ukeblad er sakprosa, fordi den legger opp til at leserne skal holde innholdet for sant).

“ “Sakprosa” er et unikt nordisk begrep. For 80 år siden ble det for første gang lansert av Rolf Pipping, en finlandssvensk språkforsker. Pipping skrev en artikkel der han foreslo at ordet kunne brukes om litteraturen av “den objektive fremstillingstypen”. [...] Et hovedskille går mellom den litterære og den funksjonelle sakprosaen. Dette er et institusjonelt skille – en stortingsmelding kan se ut som en bok, men hører til den funksjonelle sakprosaen” (Johan L. Tønnesson i *Morgenbladet* 1.–7. juni 2018 s. 28).

En stor kategori sakprosa utgjøres av utredende og argumenterende tekster (f.eks. rapporter, avhandlinger, utredninger og artikler), en annen stor kategori er skildrende og fortellende tekster (f.eks. biografier, selvbiografier og reise-skildringer).

Tekstene beskriver, rapporterer, analyserer, formidler, orienterer om hendelser, ideer, synspunkter osv., og/eller hevder, angriper eller forsvarer bestemte meninger/standpunkter. Sakprosaetekster har vanligvis mer konkrete mål overfor leseren enn skjønnlitterære tekster (Robert Escarpit gjengitt etter Nøjgaard 1993 s. 72).

“[N]år Haakon Lie på 1930-tallet utga en samling med leseanbefalinger for arbeidere, sto det likevel ingen skjønnlitterære titler på lista: Revolusjonen hadde ikke tid til tekster som ikke kunne omsettes i handling.” (*Dagbladet* 21. august 2008 s. 47)

“Don DeLillo sa en gang at en skjønnlitterær forfatter begynner med mening og finner på hendelser som skal representere den; sakprosaforfatteren begynner med hendelser for så å utlede mening av dem. [...] Og der ligger forskjellen. I sakprosa prøver forfatteren å fjerne slørene, dra dem til side og avdekke det som virkelig befinner seg under dem. [...] Der, sier forfatteren av sakprosa, der sa jeg det! Jeg sa det! Og blir dermed spart for den livslange tristheten som kommer av aldri å føle man er helt i mål. [...] En roman begynner med tanken: “Hva om?” Et kreativt sakprosaverk begynner med ordene: “Hva er ...?” ” (Aminatta Forna i *Morgenbladet* 2.–8. juni 2017 s. 54)

Sakprosaen omfatter alle nytte- og handlingsorientert litteratur (f.eks. skrevet av økonomer, ingeniører, psykologer eller jurister). Slike tekster kan bli svært formative, dvs. styrende for hva som skjer i bestemte institusjoner, f.eks. på et sykehus eller i en rettssal. Store konferanser kan ha som mål å utarbeide erklæringer, arbeidsprogrammer, traktater osv. – dvs. tekster som sammenfatter og operasjonaliserer kommende arbeidsinnsats. Disse tekstene må det skapes enighet om før de underskrives, ratifiseres osv.

“Sakprosa er føremålsretta og situasjonsprega saksframstillingar av individuelle eller kollektive forfattarar som styrer lesinga av tekstane i retning av deira føremål. Framstillinga er prega av etterlikning av etablerte skrivemåtar og sjangrar, dominert av tekstsamspel og autorisert gjennom tekstar som alt ligg føre. Tekstane har ein relativ litterær kvalitet som varierer med brukssituasjonen. Tekstane blir publiserte i aviser, periodika, småtrykk eller bøker, og fungerer som underholdning, opplysning eller nytte.” (Grepstad 1998 s. 596; i kursiv hos Grepstad)

“Stadig nye områder av virkeligheten og erfaringene våre har blitt tekstliggjort – det være seg som høytsevendende vitenskapelige diskusjoner, praktiske hverdagsinstruksjoner eller ren underholdning. Nye sosiale og politiske grupper har kommet til orde, i stadig nye sjangere og språklige uttryksformer. Hele den kulturelle moderniseringsprosessen i etterkrigstida er vanskelig å se for seg uten de kommunikative mønstrene sakprosaen har kunnet tilby. Samtidig har sakprosabøkene solgt som aldri før. Litteraturforskeren og forlagsmannen Sverre Tusvik har tidligere vist hvordan sakprosaen “tok over” det norske bokmarkedet i åra 1945 til 1990: Mens de skjønnlitterære suksessene dominerte mellomkrigsåra, har de fleste av etterkrigstidas bestselgere vært sakprosabøker. [...] Søylen for salg av bøker merket “sak” er fortsatt den høyeste i bokhandlernes diagrammer. Tar vi med fagbøker og lærebøker i regnestykket – og det bør vi gjøre – er sakprosabøkene fortsatt klart kommersielt dominerende i det norske bokmarkedet. [...] I enda større grad enn “skjønnlitteratur” er “sakprosa” et konstruert samlebegrep. Den rommer et utall forskjellige tekster og ytringsformer, ofte med få innbyrdes likheter. Felles for dem alle er imidlertid at de får verdi framfor alt gjennom sammenhengen de står i. Det går ikke an å fastslå ett overordnet kvalitetskriterium for sakprosaens bøker, som om alle skulle være skrevet etter samme mal – eller for samme mål. Sakprosaens kvaliteter avhenger av sakprosaens

funksjoner. Og de funksjonene er mangeartete: Informasjon, instruksjon, refleksjon, innsikt, analyse, adspredelse, opplysning, overbevisning, bedømmelse, kritikk. [...] Sakprosaen skal brukes heller enn beundres. Den skal diskuteres og drøftes, videreføres eller forkastes.” (Trygve Riiser Gundersen i *Dagbladet* 6. juli 2008 s. 34-35)

“Faglitteratur er stort sett et begrep som blir brukt i bibliotekene. I alle fall med den definisjonen vi bruker begrepet. Vi bruker vel det mest om alt som ikke er skjønnlitteratur? I andre miljø snakker man ofte om skjønnlitteratur og sakprosa. [...] Jeg gjør oppmerksom på at det er en pågående debatt om hva er sakprosa [...] Dette er mer enn en intellektuell/teoretisk diskusjon. Det handler om støtteordninger, stipend og status. For en tid siden var det en forfatter som måtte levere tilbake stipendpengene han hadde fått fra Norsk faglitterær forfatter og oversetterforening. Forlaget hadde markedsført hans bok som en roman [det siktes her antakelig til Vetle Lid Larssens *1001 natt*, 2013]. Boka var oppmeldt, av forlaget, til Kulturrådets innkjøpsordning for skjønnlitteratur.” (bibliotekaren Kjartan Vevle på e-postlista biblioteknorge, 08.05.17)

“Etter min mening så favner faglitteratur over mer enn hva sakprosa gjør. Faglitteratur favner over både rene faktabøker og sakprosa. Etter min mening må sakprosa være bøker som forteller, resonnerer eller argumenterer. Så jeg mener at f.eks en ren matematikkbok med oppgaver og formler, ikke vil gå inn under sakprosa, men faglitteratur.” (bibliotekaren Ragnhild Aarø på e-postlista biblioteknorge, 08.05.17)

“Jeg synes at sakprosa er et godt ord som burde vært tatt i bruk for litteratur som ikke er prosa, men heller ikke lyrikk eller skuespill, nemlig faglig innhold/essay m.m. Grunnen til at jeg mener det, er at når jeg sier ordet fagbok, så blir unge lånere i videregående skole-alder og studenter optimistiske og tror at vi har mange skolebøker/fagbøker til studiet deres. Noe har vi, men vi prøver ikke å være fullstendige og må vurdere boken ut fra generelt interessefelt. Deretter bruker jeg tid på å avkrefte dette, så sakprosa er et ord som jeg har begynt å bruke mer og mer.” (bibliotekaren Janne Strand på e-postlista biblioteknorge, 08.05.17)

I boka *Hva er sakprosa* (2008) skiller sakprosa-professor Johan Tønnesson mellom litterær sakprosa (som hører hjemme i den litterære institusjonen) og funksjonell sakprosa:

“- Sakprosa er tekster som adressaten har grunn til å oppfatte som direkte ytringer om virkeligheten. [...]
- Litterær sakprosa er forlagspubliserte tekster med navngitte forfattere. [...] I den litterære sakprosaen står alle litterære virkemidler til rådighet, så lenge kontrakten om den grunnleggende, direkte tilknytningen til virkeligheten er opprettholdt. Den litterære sakprosaens medier er for tiden elektroniske og trykte bøker, hefter og tidsskrifter.

- Funksjonell sakprosa er offentlig tilgjengelige tekster skrevet av private eller offentlige institusjoner eller av navngitte eller ikke navngitte privatpersoner. Forfatterforståelsen er kollektiv. Forfatteren henvender seg som skribent på vegne av en institusjon til allmennheten eller andre institusjoner. Denne sakprosaens sjangerkrav er intimt forbundet med deres tiltenkte funksjon. Den funksjonelle sakprosaens medier spenner fra bøker via aviser til radio, brosjyrer og tekstedde bruksgjenstander, og omfatter en rekke av Internettets medier.”
(Tønnesson 2008 s. 34)

“[J]eg har foreslått å kalle “funksjonell sakprosa” [...] tekster som Statsbudsjettet, NOU-en eller årsberetningen.” (professor Johan L. Tønnesson i *Dagbladet* 10. august 2008 s. 38)

Lesing av sakprosa kan bidra til å innfri “krav” som andre mennesker setter til oss og som vi setter til oss selv:

- Å være informert (lese aviser, høre nyheter, kjenne til “snakkis”-bøker osv.)
- Være attraktiv (pleie seg selv, følge moten osv.)
- Være sunn (spise sunn mat, drive sport, slanke seg osv.)
- Være sosial (være en god vert, ta med venner til gode restauranter osv.)
- Være kreativ (drive håndarbeid, reparere gjenstander osv.)
- Være miljøbevisst (kjøpe miljøvennlige varer, sykle, bruke offentlige transportmidler osv.)

(Opaschowski 1995 s. 85-86)

Målet for sakprosa er å beskrive og forklare sannheten, den sanne virkeligheten (ikke oppdiktete virkeligheter). Sakprosaetekster utgir seg for å gjengi autentisk sannhet. En sak saken behandles for sakens egen skyld. Tekstene skal informere mer enn underholde. Men de tekstene som framtrer som mest objektive, er noen ganger de mest tendensiøse (Reboul 2009 s. 149).

En fransk forsker påpekte at den mest leste teksten i franske fengsler var straffeloven (Horellou-Lafarge og Segré 2003 s. 87). De innsatte leste det som angikk dem mest direkte.

Fiksjonstekster > imaginasjonseffekter ---- realitetseffekter ---- sannhetseffekter < Sakprosaetekster (basert på Larsen 1992 s. 175).

Imaginasjonseffektene er de sinnsbevegelsene som skapes i mottakeren ved hjelp av mottakerens imaginasjon/fantasi. Realitetseffektene hos mottakerne er innsikter og forståelse. Sannhetseffektene definerer Peter Harms Larsen som den viten (inkludert overbevisning, synspunkter og handleberedskap) som en mottaker av teksten får (Larsen 1992 s. 173-174).

Amerikaneren David Shields *Reality Hunger* (2010) er et manifest som er “eit knallhardt angrep på oppdikta litteratur. [...] overalt ser han eit begjær etter noko

som er verkeleg: i fjernsynets realityseriar, i sosiale media, i den biografiske bølga i litteraturen. [...] “Eg tvilar på at eg er aleine om å finne det stadig vanskelegare å kunne skrive eller lese romanar” [...] Omslaget viser fjorten skrytesitat frå kjende forfattarar som hyperbolsk insisterer på at boka er presserande. [...] *Reality Hunger* er samansett av 618 nummererte punkt, sortert lausleg alfabetisk og tematisk over vel to hundre sider. [...] Fragmentformen opnar dessutan for konstallasjonar av idear som er i stand til å kaste lys på kvarandre. [...] redigert som mosaikk” (*Morgenbladet* 9.–15. april 2010 s. 36-37) Shields hevder at den klassiske diktetekunsten har utspilt sin rolle. Han argumenterer for at sakprosa sjangrer som dokumentarer, memoarer og informale essays gir leserne bedre innsikter enn oppdikta historier.

“Man kunne tenke seg at en [organisert fortelling] skapte større og mer varige emosjoner i leseren enn de raske notatene til en ung gutt som ble henrettet i en landsby i Polen. Langt derifra! [...] mange foretrekker den uskyldiges klønete stamming framfor den litterære oppfinnsomhet, som kan virke kunstig og malplassert.” (Sem Dresden sitert fra Bertrand 2009)

Brukstekster er en type sakprosa som ikke er skrevet for å tolkes og oppleves, men for å omdannes til praksis (Horellou-Lafarge og Segré 2003 s. 87). Brukstekster skal kun tjene formål/saker som ligger utenfor tekstene (Arnold og Sinemus 1983 s. 320). Det gjelder f.eks. de fleste kokebøker. Disse tekstene er forankret i spesielle utøvende aktiviteter. Tekstene har aktiviteter som mål. Mange bøker har som sin sentrale funksjon å fungere som diskusjonsgrunnlag. Dette gjelder bl.a. debattbøker. Den amerikanske politikeren Mario Cuomo, guvernør i New York, oppsummerte sin karriere med å si: “You campaign in poetry. You govern in prose.”

Betegnelsen “journalistprosa” har blitt bruk om bøker der journalister skriver bøker om aktuelle emner. “Stadig flere journalister skriver bøker i Sverige. De blir oppmuntret av mediene, som ønsker seg bøker med emner som kan diskuteres, de er lette å vinkle og bruke i debatt, og dermed har du et økosystem der journalister skriver bøker som de andre journalistene kan skrive om.” (Daniel Sjölin i *Morgenbladet* 17.–23. september 2010 s. 41) “The Independents John Walsh kommenterer, temmelig oppgitt, at det ikke er litterære kvaliteter forlagene ivrigst slåss om, men såkalte *Sudden Fame Cash-In Books*”, f.eks. Pippa Middletons *Guide to Party Planning* (*Morgenbladet* 2.–8. desember 2011 s. 44).

Det er et problem for sakprosaens forsvarene at alle mennesker opplever virkeligheten fra sin subjektive synsvinkel. Kan vi si at sakprosa viser direkte til en utenom-litterær virkelighet? Eller: Later som om den viser til en utenom-litterær virkelighet? Eller: Vi lesere forventer eller tar det for gitt at den viser til en utenom-litterær virkelighet (sjangerkontrakt)?

Hva var det som skjedde i Norge under 2. verdenskrig? Sakprosaetekster om krigen i Norge kan være skrevet under krigen eller etter den. Historiske bøker kan være skrevet av faghistorikere eller av andre. Bøkene kan basere seg på nyoppdaget kildemateriale eller på allerede kjent (offentlig tilgjengelig) materiale. Hvis en bok baserer seg på allerede kjente kilder og gis ut så lenge etter krigen som i dag, har den gjerne et nytt perspektiv, en spesiell innfallsvinkel eller tolkninger som gir et annerledes syn på krigen. Eller det er en formidlingsbok som gjenforteller stoffet til nye generasjoner eller spesielle grupper.

“Kildebruksutvalget som har vært retningsgivende for norsk sakprosaskrivning anslø fire grunner til at man skal oppgi kilder: 1) Leseren skal ikke bli villedet om hvem som har bidratt til fremstillingen. 2) Forfatteren betaler sin gjeld til dem som har bidratt. 3) Leseren skal kunne hjelpes videre for å finne frem i litteraturen. Og 4) kravene til dokumenterbarhet og etterrettelighet.” (*Morgenbladet* 20.–26. februar 2009 s. 20)

Noen sakprosaforfattere henvender seg (f.eks. i forord eller etterord) direkte til leserne for å prøve å skaffe seg mer informasjon til framtidige utgaver av verket. Franskmannen André Blavier oppfordret i sin bok *Litterære galninger* leserne til å sende han all informasjon de satt inne med om spesielt “sære” og “rare” forfattere. I en fotnote oppga Blavier sin private postadresse (Blavier 1982 s. 150).

“I dagens fagbøker for barn og ungdom er det særlig humor, skjønnlitterære innslag og omfattende bildemateriale som brukes for å trekke leseren inn i stoffet.” (Hanne Kiil i *Norsklæreren: Tidsskrift for språk og litteratur*, nr. 5 i 1996, s. 28-29)

Med boka *Aerobics* (1968) innledet den amerikanske legen Kenneth H. Cooper en “fitness-bevegelse”. Boka inneholder medisinske begrunnelser for en fysisk aktiv livsstil mer preget av moro enn av slit (Opaschowski 1995 s. 205). Amerikaneren James F. Fixx bidro til å forsterke den såkalte “joggebølgen” med sin bok *The Complete Book of Running* (1977).

“Politikerbøker er en spesiell sjanger, og det blir feil å stille særlige krav til litterære kvaliteter. Men man må kunne kreve at det er noe ved en politikerbok som gjør det forståelig at den er blitt til. Pensjonerte politikere bruker bokformen for å sikre seg selv et best mulig ettermæle, eller for å fortsette en polemikk de aldri ble ferdig med. Aktive politikere bruker gjerne en bokutgivelse til å vise publikum at de tenker dypere enn de får vist i hverdagen. Noen av dem knytter seg an til ideologer og utenlandske tenkere, andre problematiserer temaer som de mener er viktig, men som de ikke får oppmerksomhet om i de nyhetsorienterte mediene. Erna Solbergs bok *Mennesker, ikke milliarder* [utgitt i 2011] kan bare forstås hvis man vet at hun fylte femti år denne uken og at hun og partiet bruker enhver anledning til å bygge opp statsministerkandidaten. Ikke noe av bokens innhold er annerledes enn det som kunne ha vært sagt i et nyhetsintervju eller en reportasje.” (*Morgenbladet* 25. februar–3. mars 2011 s. 49)

“How to Read a Business Book [...] Business executives are, by necessity, book readers. They read autobiographies of successful businessmen. They read business histories. They read books that give them advice on how to be a better business leader, manager, entrepreneur. They read anything that will give them a handle on predicting the future. [...] Lester Thurow, for example, uses careful economic reasoning in his 1992 bestseller *Head to Head* to propose how the U.S. should alter its business behavior in the face of then apparently overwhelming Japanese competition. It was fine reasoning, but, as Paul Krugman points out in his 1996 book *Pop Internationalism*, Thurow’s underlying assumption that a nation functions like a corporation was inaccurate, so the logic of the argument from that premise, no matter how meticulous, was moot. [...] most prevalent in today’s business books. I call it “armchair” induction. The paradigm here is neither the mathematician working from abstract assumptions nor the statistician working from large data sets, but rather the philosopher who, based on a lifetime of observation, digests what he’s seen to form a conclusion. [...] You can only truly comprehend and evaluate a business book after you have read many of them. Fortunately, as you become better at reading them, you also become better at selecting them.” (professor Albert Madansky i <http://magazine.uchicago.edu/0102/features/read.html>; lesedato 06.01.12)

“150 amerikanske psykiatere utgir snart en femte utgave av en håndbok over diagnoser. Boken er et mektig verktøy med stor innflytelse på hva man i den vestlige verden betrakter som sykt eller sunt. [...] *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* eller bare DSM, som den amerikanske diagnosemanualen heter, utgis og eies av the American Psychiatric Association (APA) og er en innflytelsesrik sak. Den brukes også i en rekke andre land og var modell for den psykiatriske delen av Verdens helseorganisasjons (WHO) internasjonale sykdomsklassifisering ICD. Diagnosemanualen er nå i sin fjerde utgave og den femte er ventet i 2013. Det store verket har vært underveis siden 1999 – knapt 150 psykiatere har arbeidet med å formulere, avgrense og enes om de mer enn 300 diagnosene som forventes å bli resultatet. [...] Psykiaternes diagnosebok levde opprinnelig et stille liv. Den utkom første gang i USA i 1952, som en mindre pamflett på 130 sider med beskrivelser av rundt hundre psykiske lidelser. [...] Alt i alt svulmet den tredje diagnosemanualen kraftig opp sammenlignet med forgjengeren, og var ved utgivelsen i 1980 på hele 494 sider og 265 diagnoser. Manualen ble imidlertid en bestselger. Ikke bare ble den oversatt til 13 språk, den fikk også mye medieomtale og bredte seg til flere profesjoner. I USA kom manualen inn i hyllene hos forsikringsselskap, i fengsler, skoler og hos ulike styrende organer, og har siden vært god forretning for APA. Det kom revisjoner og stadig mer omfattende utgaver i 87, 94 og 2000, hvor sistnevnte er solgt i over en million eksemplarer.” (Lone Frank i *Morgenbladet* 9.–15. desember 2011 s. 24-25)

Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM) ble kritisert for å mangle konsistens og sikre kriterier, slik at samme pasient ble diagnostisert ulikt av

forskjellige leger. “Nøkkelen til økt konsistens var en sjekklister over symptomer som fra og med den tredje håndboken inngår i hver diagnose. [...] [D]iagnosene kan være noe man blir enige om, uten at de er sikre i den forstand at de faktisk avspeiler en virkelig og underliggende sykdom. Noen peker på det urimelige i at man med DSM III fjernet homoseksualitet som en psykisk lidelse, men at man stadig inkluderer en lang rekke andre seksuelle avvik. Diagnosesystemet avspeiler altså mer enn noe annet samfunnets til enhver tid gjeldende aksept. En generell kritikk går ut på at psykiatriske lidelser nettopp ikke har gyldighetskriterier, slik som fysiologiske tester, og at man derfor stiller opp tilfeldige grenser for hva som er normal, og hva som er sykkelig adferd.” (Lone Frank i *Morgenbladet* 9.–15. desember 2011 s. 25-26)

“Den amerikanske Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM) regnes som psykiatriens bibel. [...] Manualen fikk sitt virkelige gjennombrudd på 1980-tallet, og ble tatt i bruk av forsikringsselskaper, sykehus, skoler, rettsvesen og forskere. Formålet var å bringe konsistens til de psykiatriske diagnosene som var i bruk, men manualen har også møtt mye kritikk for å basere seg på lite annet enn gjetting, fordommer og smak. Når DSM-5 kommer i mai neste år, vil det være den første større revisjonen av psykiatriske diagnoser på nesten 20 år. Betegnelsen “spekter” kommer inn for fullt. Formålet er å skape videre diagnosekategorier – for eksempel autismespekterforstyrrelser – i stedet for mange smalere diagnoser.” (*Morgenbladet* 21. desember 2012–3. januar 2013 s. 9)

Den amerikanske biologen Rachel Carsons bok *Silent Spring* (1962) har blitt kalt “a Bible for the modern environmental movement”. “*Silent Spring* took Carson four years to complete. It meticulously described how DDT entered the food chain and accumulated in the fatty tissues of animals, including human beings, and caused cancer and genetic damage. [...] Her careful preparation, however, had paid off. Anticipating the reaction of the chemical industry, she had compiled *Silent Spring* as one would a lawyer’s brief, with no fewer than 55 pages of notes and a list of experts who had read and approved the manuscript. Many eminent scientists rose to her defense, and when President John F. Kennedy ordered the President’s Science Advisory Committee to examine the issues the book raised, its report thoroughly vindicated both *Silent Spring* and its author. As a result, DDT came under much closer government supervision and was eventually banned. The public debate moved quickly from *whether* pesticides were dangerous to *which* ones were dangerous, and the burden of proof shifted from the opponents of unrestrained pesticide use to the manufacturers.” (<https://www.nrdc.org/stories/story-silent-spring>; lesedato 14.06.16)

Bibelen kan leses som sakprosa, som en historiebok: “Jorden er 6014 år gammel. Det hele ble skapt på seks dager. Dinosaurer ble utslettet av syndfloden. [...] Bibelen er en håndbok [for konservative kristne i USA]. Det er som det er, nøyaktig som skrevet står. [...] Georgia Purdom, doktor Georgia Purdom, og hun har doktorgrad i molekylærbiologi fra Ohio State University [... sier:] Min

antagelse er at Gud i Første Mosebok gir oss en øyenvitneskildring av skapelsen.”
(*Morgenbladet* 21.–27. januar 2011 s. 16)

Produktbeskrivelsene og bruksanvisningene for et stort fly kan til sammen utgjøre titusenvis av sider og leveres derfor vanligvis som digital tekst (Gabriel 1997 s. 206).

Noen fiksjonsbøker er utformet som sakprosalitteratur, f.eks. Stella A. Caldwell's *Dragenes verden: Drageriketets hemmeligheter* (på norsk 2010). I denne boka blir forskjellige dragetyper og egenskaper ved dragene framstilt som om dragene faktisk har levd eller er i live i dag. Det gis mange presise detaljer i teksten. Boka er illustrert med tegninger og dataskapte bilder.

SJANGERKATALOG FOR SAKPROSA	Vitenskapsprosa: Avhandling Utredning Artikkel Sammendrag Framtidsstudie	Lærebøker: Lærebok Lesebok Forelesning
Biografisk framstilling: Dagbok Biografi Selvbiografi Memoarer	Dialogisk tekst: Dialog	Populærvitenskap: Innføringsbok Populær fagbok Foredrag
Topografisk framstilling: Reiseskildring Topografisk beskrivelse Naturbeskrivelse	Brev: Offisielt brev Privatbrev	Religiøs forkynnelse og oppbyggelse: Preken Andakt Bønn Katekisme Traktat
Historisk framstilling: Årbok Krønike Historie Dokumentar	Essayistikk: Essay Epistel Skisse Kåseri	Oppslagsbok: Håndbok Leksikon Ordbok Almanakk
Pamflett: Pamflett Debattbok	Aforistisk kortprosa: Aforisme Fragment Maksime Sentens Ordtak	Juridisk tekst: Lov Forskrift Retningslinje Instruks Vedtekt Konvensjon Rettstale Kjennelse Dom

(oversatt fra Grepstad 1997 s. 163)

Ord-endelsene “-ana, -iana” blir “added to the name of a person, place, or institution to signify the body of related literature, information, memorabilia, etc., that has accumulated over time (examples: Conradiana, Americana, librarians). In libraries such materials are usually housed in special collections.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“Åse Gruda Skards [bok] “Ungene våre” ble til som en unnselig rådgivningsspalte for foreldre i Arbeiderbladet. Tittelteksten i Jens Arup Seips “Fra embetsmannsstat til ettpartistat” ble opprinnelig holdt som foredrag fra talerstolen i Studentersamfunnet i Oslo. Skjervheims legendariske essay “Deltakar og tilskodar” ble først publisert i et av den akademiske offentlighetens aller mest klassiske formater: instituttstensen. Ingrid Espelids debutbok var tenkt som en ren støtte for dem som ikke fikk med seg oppskriftene på fjernsynet. Arne Næss’ filosofihistorie hadde aldri blitt skrevet uten de såkalte forberedende prøver ved de norske masseuniversitetene. Thor Heyerdahls “Kon-Tiki” ble først en virkelig bestselger i Norge etter lanseringen av filmen om ekspedisjonen. Berit Ås’ teorier om hersketeknikkene hadde blitt finpusset gjennom en lang rekke muntlige foredrag og innlegg innen kvinnebevegelsen før den endelig kom i bokform i 1981. Å forstå bøkens historiske betydning handler om å gripe dette samspillet mellom samfunnsfelt, medier, skrift og institusjoner.” (Trygve Riiser Gundersen i *Dagbladet* 10. august 2008 s. 36-37)

“På starten av 1930-talet er arbeidarrørsla i ferd med å bli dominerande i Noreg. Eit par små bøker skulle forme den sterkaste politiske krafta Noreg har sett: Einar Gerhardsens “Tillitsmannen” og Haakon Lies “Håndbok i agitasjon og propaganda”. [...] kan samlast under nemninga “sosialistisk instruksjonslitteratur”. [...] Sidan 1988 er det sonen Truls Gerhardsen som har oppdatert boka. “Tillitsmannen” gjev oppskrifta for korleis ein organisasjon skal drivast, i tillegg til gode tips på vegen: Ønsk folk velkomen til møtet, og vis dei gjerne til dei fyrste benkeradane, fordi nordmenn oftast set seg lengst bak. Hald deg unna unødvendige framandord på talarstolen – det blir berre rot. Ta gjerne kontakt med den lokale småflyklubben for avtale om fly- og luftballonganheng. “Håndbok i agitasjon og propaganda” er ei artikkelsamling der Gerhardsen og fleire andre har skrive kvart sitt kapittel. Sjølv om Haakon Lie berre har skrive eit par av kapitla sjølv, er det han som er hjernen bak den nye måten å tenkje organisering på, og boka er meir hardtslåande i stilen enn “Tillitsmannen”. No skal folket frelsast for sosialismen før fascistane tek dei. I forordet set forfattarane opp to hovudprinsipp for den nye måten å tenkje propaganda på: 1) Trengje inn over alt. 2) Appellere til kjenslene. [...] Boka til Gerhardsen handlar om å gjere fleire til gode organisasjonsfolk, slik at fleire kan ta både ordet og makta. Lie og medforfattarane hans sender ut klare direktiv: Alt skal sjå likt ut, alle malar skal følgjast. Ei setning som “Den moderne propaganda søker systematisk å finne frem til midler som setter følelseslivet i sving” høyrer alt for utspekulert ut til at ho kunne stått i “Tillitsmannen”. Gerhardsen vil utvikle fleire sjølvstendige sosialistar, medan Lie vil at dei skal gå i takt.” (*Klassekampens* bokmagasin 10. mai 2014 s. 4-5)

“Dag Solstads siste roman er like merkelig som sin egen tittel: *Det uoppløselige episke element i Telemarks historie i perioden 1591–1896*. Romanen, i den grad det faktisk er en roman, er en nøktern og kildebasert gjengivelse av Solstads egne forfedres og formødres liv og levnet fra 1591 og fremover. Det meste av stoffet er basert på materiale Solstad har mottatt fra sin kusines sønn, som han formidler videre uten på noe tidspunkt å ty til diktning, dramatisering eller spekulasjoner om deres indre liv. For da ville Solstad ha følt seg som en “lurendreier”, påstår han selv. Han har valgt “begrensningens metode” og slår i boken fast at “for meg betyr det å dikte å la være å dikte”. Prosjektet står åpenbart i gjeld til en metodisk vending innenfor sakprosaen som Solstads forfatterkollega på Oktober forlag, Espen Søybye, har gått i bresjen for. Søybye har gjennom biografiene om det jødiske holocaust-offeret Kathe Lasnik og den mektige psykiateren Johan Scharffenberg utviklet “arkivstudien” som en egen faglitterær sjanger. I en arkivstudie skal arkivmaterialet selv være studieeggen og fortelleren skal konsekvent unngå alle fristelser til å dramatisere eller tilrettelegge stoffet for å skape innlevelse og engasjement hos leseren.” (*Morgenbladet* 18.–24. oktober 2013 s. 46)

“Dag Solstads nye bok er basert på slektsgransking utført av hans kusines sønn, Bengt Lifoss. Boken inneholder kart over de aktuelle bygdene i Telemark, og forholder seg strengt til opplysninger fra bygdebøker og kirkebøker. [...] I artikkelen “Hva er en arkivstudie?” fra 2012 gjør Espen Søybye greie for arkivstudie-poetikken. En arkivstudie skal “handle om kildene”, den skal unngå “kontekstualisering eller historisering”, den skal redegjøre for det arkiverte materialets historie og alle bestrebelsene på å lage fortelling av stoffet skal unngås. Helst skal ikke engang de ulike setningene kjedes sammen av konjunksjoner, fordi bindeord som “og”, “men”, “eller” og “for” rangerer setningene og “indikerer at en setning følger av en annen”. [...] den motsetter seg å lage fortelling. [...] Det er respektløst å late som om vi kan forestille oss hva virkelige mennesker har tenkt og følt. [...] Motstanden mot estetikk er en motstand mot metaforer og en motstand mot fortelling. I en arkivstudie er det kildenes egen historie som blir viktig. Hvor har dokumentene vært, hvorfor er de blitt til, hvem har tatt vare på dem, hvordan ser de ut, er det gjort notater på dem, er arkene krøllede, hvordan har vedkommende som studerer dem fått tilgang til dem? Og så videre. [...] Hva er i veien med en kirkebok? Den er i seg selv et herlig arkivstykke, som det ikke er nødvendig at det lages fortelling av. Arkivstudien er en måte å renske bort det som står mellom betrakteren og selve dokumentet. [...] Det handler om å slutte å jukse sakprosaen inn i kjente og kjære narrative former, men heller å avsløre sine egne grep.” (*Morgenbladet* 18.–24. oktober 2013 s. 46)

“Søybye gjør rede for metoden i artikkelen “Hva er en arkivstudie?” (i antologien “Kunnskapens språk”, 2012). Essayet kan leses som en kritikk av både romaner og historiske framstillinger som lever seg inn i menneskers bevissthetsliv. [...] Forbindelsen mellom Solstad og Søybye ble åpenbar i et intervju med journalisten og forfatteren Alfred Fidjestøl i *Morgenbladet* 18. oktober i fjor. Men det snek seg

inn en feil, en merkverdighet. Fidjestøl skriver om Solstads nye bok: “Det meste av stoffet er basert på materiale Solstad har mottatt fra sin kusines sønn, som han formidler videre uten på noe tidspunkt å ty til diktning, dramatisering eller spekulasjoner om deres indre liv.” (Morgenbladet, 18. oktober 2013) Uten “diktning, dramatisering eller spekulasjoner om deres indre liv”? Det stemmer ikke. [...] Allerede fra første side i boka beveger Solstad seg bort fra arkivstudiens nøkternhet. Han sier riktignok at han ikke skal dikte. Men som hos mange gode forfattere: Hva Solstad *sier* og hva han *gjør*, er to høyst forskjellige ting. [...] Poeten Erlend O. Nødtvedt har kalt romanen en *navnesymfoni*, et godt uttrykk for tekstens blanding av tyngde og letthet – og dens mangel på moralsk sentrum.” (Klassekampens bokmagasin 22. februar 2014 s. 6)

“Om man skriver om faktiske personer fra 1500-tallet, vil en jo aldri få nok kilder, og da er det så lett å fylle inn ved å dikte. Men da blir det så lett ens egen tids problemer og ideer en skriver inn i disse menneskene. [...] I Espen Søbys biografi om Johan Scharffenberg, med undertittelen *en arkivstudie*, spiller dokumentene hovedrollen. Scharffenberg etterlot seg et berg av dokumenter: Kronikker, pamfletter, sykejournaler, erklæringer og brev. [...] “Herregud, dette grepet burde også være mulig i en skjønnlitterær bok”, tenkte Dag Solstad da han leste Espen Søbys bok om Johan Scharffenberg. Hans nye roman setter metoden ut i live.” (Morgenbladet 18.–24. oktober 2013 s. 47)

“Men om historikerens eneste oppgave er å tilgjengeliggjøre kilder og ikke tolke dem, er det to farer ved det. Det ene er at man ikke i tilstrekkelig grad får diskutert hva de bevarte kildene kan fortelle om maktforhold i den konteksten de er blitt bevart i. Det andre er at særlig i moderne historie vil kildegrunlaget som regel være så stort, at man alltid må foreta et utvalg. Om man bare presenterer kildene og deres historie, usynliggjør man den instansen som subjektivt har valgt ut akkurat disse kildene og utelatt andre. Det hele er litt en arv etter positivismen, med idealet om den desinteresserte forskeren som bare er opptatt av sannhet og ikke har egne hypoteser.” (historikeren Hans Jacob Orning i *Morgenbladet* 18.–24. oktober 2013 s. 47)

“Fire av årets svenske sakprosabøker er trukket tilbake. Det er funnet faktafeil i en biografi om Wittgenstein, i en diplomats bok om Israel, i en bok om Palme-etterforskeren Hans Holmér, samt i den populariserende historikeren Herman Lindqvists bok om seg selv. Tilfeldig at dette skjer nå? Svenska Dagbladet refererer forleggeren Svante Weyler som sier at årsaken er bølgen av subjektiv sakprosa. “Opplevelser er jo alltid sanne, som følelser, men de kan være formulert som om de var fakta.” En annen forklaring er nettet – det kan jo forklare alt – men Svenska Dagbladet hevder at forlagets faktasjekkning var enklere da man gikk til referansehyllene på biblioteket. Det var ikke like mye informasjon der, men andelen som var korrekt var større.” (Morgenbladet 28. september–4. oktober 2012 s. 36)

Den amerikanske syklisten Lance Armstrong vant Tour de France og andre internasjonale sykkelløp en rekke ganger, men ble så avslørt for å ha dopet seg. “Både i Sydney og i London har det blitt observert skilt i bokhandlere, hvor butikkene opplyser om at Lance Armstrongs bøker (om ham selv) nå flyttes over i avdelingen for fiksjon.” (*Klassekampens* bokmagasin 26. januar 2013 s. 2)

Grå litteratur

Det er en viss uenighet om hva “grå” sikter til i denne sammenheng: enten “fargeløst”, “blekt” eller “de små grå” (hjernen, det intellektuelle). Grå litteratur er rapporter, avhandlinger, arbeidsprogram, kompendier, memoer, møtepapirer, konferanseprogram, prosjektbeskrivelser, rundskriv og andre tekster som leses av en del mennesker, men som ikke er av interesse for den allmenne offentlighet. Også oversettelser av visse slag (f.eks. av tekniske tekster) regnes til den grå litteraturen. Grå litteratur er publisert (kopierte opp til alle i en bedrift eller lignende), men aldri på store forlag. Tekstene skrives og brukes ad hoc i bestemte sammenhenger.

Rapporter er så sentralt at noen kaller den grå litteraturen for “rapport-litteraturen”. En rapport trenger ikke å være en sluttrapport. Det kan være mange rapporter som skrives i ulike faser i et forskningsprogram eller en langvarig arbeidsprosess. Rapporter kan dermed ha preg av å være “work in progress”-tekster, dvs. være uavsluttede og tentative. Utkast til kontrakter blir oftest lest grundig av alle parter, slik at partene kan komme med innspill før kontraktene er ferdige og skal underskrives (Glinz 1977 s. 227).

Kristian Bjørkdahl redigerte i 2018 boka *Rapporten: Sjanger og styringsverktøy*, som viser hvordan rapportsjangeren henger sammen med politisk styring. Det er en “styringssjanger”. “Rapportsjangeren roper ikke på oppmerksomhet: Den blir sjelden anmeldt i tidsskrifter og magasiner, dens forfattere blir ikke bokbadet og beundret, og leserne – vel, de skummer, for det meste. Kort sagt: Rapporter utgjør en teksttype som av mange anses på linje med kontorrekvisita, en “sakprosaens syvendedivisjon”. Rapportenes lave status stemmer imidlertid ikke med hvilken rolle disse tekstene faktisk spiller. I dag foretar vi oss knapt noe av politisk betydning uten at det ligger en rapport til grunn, for ikke å si lange kjeder av rapporter. Rapportene utgjør dermed en sentral bjelke i det moderne, “kunnskapsbaserte” demokratiet. På tross av sin anonymitet er rapportene tekster med innflytelse. De utøver makt med nøytralitet som retorisk virkemiddel. Denne boken springer ut av et ønske om å forstå rapportenes unnselige og tilsynelatende uskyldige retorikk. Bidragene i boken tar for seg både enkelt rapporter (Ludvigsen-utvalget; GjØrv-kommisjonens rapport) og rapportserier (NOUene, rapportene fra FNs klimapanel), samt rapportrelaterte fenomener som ikke-lesing og rapporteringsregimer. *Rapporten* kan dermed ses som et av foreløpig få bidrag til den såkalte “papirarbeid”-forskningen, der man forsøker å forstå hvilken rolle ulike styringssjangre spiller i moderne samfunn.” (<https://www.pax.no/rapporten.6102439-331611.html>; lesedato 21.11.19)

“I vår tid foretar vi oss knapt noen ting av politisk betydning uten at det ligger til grunn en rapport, for ikke å si lange kjeder av rapporter. I den ene sektoren etter den andre møter yrkesutøvere nå krav om dokumentasjon, ansvarsutkreving, kunnskapsoverføring, og så videre. Dette henger utvilsomt sammen med en idé om at politiske beslutninger i vår tid skal være kunnskapsbaserte, eller også, *evidensbaserte*. Man forventer i våre dager at politikken skal hvile på det man kaller “kunnskapsgrunnlaget”, og for å reise denne politikkenes antatt saklige grunnmur, må man opprettholde en rapportproduksjon som langt overgår det man har hatt tidligere. [...] Kravet om at det skal foreligge en rapport – eller helst mange – ser ut til å ha blitt mer tungtveiende enn at det som står i rapporten skal være godt, brukbart, viktig, nyttig eller interessant. Produksjon er blitt viktigere enn bruk, tekstliggjøring viktigere enn praksis, dokumentasjon viktigere enn læring. [...] Man kunne kanskje driste seg til å si at rapporter blir skrevet for å *ikke* bli lest. Mer presist blir de skrevet for det vi kunne kalle *buffé-lesing*, for stykkevis, strategisk lesing som tjener formål (ikke-)leseren allerede har. [...] Ideen om at rapporter og tilliggende tekster skal danne grunnmuren som politikken hviler på er en høyst stilisert og ofte ganske urealistisk gjengivelse av de faktiske forhold. Hvis politikken bygges på en grunnmur av saklige tekster, er det ofte snakk om et makkverk av en murejobb – en “mur” som er kjøpt rasket sammen av en håndverker i tidsnød.” (Kristian Bjørkdahl i *Morgenbladet* 25.–31. mai 2018 s. 28-29)

“Michael Lewis er stjernen i en ny sjanger: Rapporter fra økonomiske sammenbrudd. Journalisten og forfatteren Michael Lewis kledde av 80-tallets Wall Street-japper i boka “Liar’s Poker”, og forklarte 00-tallets bisarre amerikanske boliglånsboble i den bestselgende sakprosaklassikeren “The Big Short”. Nå er det 2011, og Lewis har tatt for seg krisen i Europa mens den fortsatt pågår [i boka] “Boomerang. The Meltdown Tour” ” (*Dagbladet* 10. oktober 2011 s. 2).

“Norges offentlige utredninger (NOU) er en serie statlige rapporter. Hver tar for seg ulike forhold i samfunnet. Utredningene danner ofte, men ikke alltid, grunnlag for stortingsmeldinger eller forslag om lovendringer. Utvalget som utfører utredningsarbeidet, er oftest oppnevnt av regjeringen, men noen ganger også av et departement. Siden den første NOU-en kom i 1972 og fram til 2018 er det til sammen utarbeidet rundt 1600 utredninger i NOU-serien. Det produseres noe færre NOU-er enn før: Mellom 1972 og 1979 ble det levert 450 rapporter, mens det mellom 2010 og 2018 ble levert 162 rapporter.” (*Forskerforum* nr. 4 i 2020 s. 21)

Grå litteratur kan være innbundne tekster. “Med sine langt over 1.000 bind og mange millioner sider er Rigsdagstidende og dets fortsættelse fra 1953, Folketingstidende, uden tvivl Danmarks største bogverk. Det er jo ikke et af dem, man giver sig til at læse fra en ende af. [...] Dens fornemste opgave er at orientere vælgerne om, hvad de folkevalgte siger, og hvordan de forpligter borgerne gennem lovgivningen. Men for brugerne kan det være vanskeligt at trænge ind i systemet,

finde rundt i de mange bind i hver årgang – i de sidste år ca. 20 pr. folketingssamling.” (Nygren 1984 s. 12) Det kan også dreie seg om datafiler. I det norske Stortingsregisteret blir det registrert en rekke opplysninger om stortingsrepresentantene: om reiser betalt av andre, gaver mottatt, ekstraintekter m.m. Registeret kan brukes av journalister til å avsløre interessekonflikter og eventuelt korrupsjon.

Selv om det finnes tjukke bind med innbundne norske stortingsmeldinger, legges de fleste slike offentlige dokumenter på ut på regjeringens, departementenes og etatenes nettsider. På <http://www.kriminalomsorgen.no/> var det i september 2011 linker til bl.a. lover, stortingsmeldinger, proposisjoner, resolusjoner, tiltaksplaner, handlingsplaner, rapporter, evalueringer, informasjonsmateriale, skjemaer, samarbeidsavtaler, årbøker, årsmeldinger og årsrapporter.

I den såkalte Acta-saken i Norge i 2012 stod en rekke personer tiltalt for innsidehandel og andre økonomiske lovbrudd. Saken hadde da den begynte i rettssalen i januar 2012 allerede vært etterforsket i tre år, hadde kostet 50 millioner kroner, og saksdokumentene utgjorde ca. 10.000 sider.

“Tirsdag snakket finansministeren om gul bok. Det er oversikten over de enkelte postene i statsbudsjettet. Men en hvitbok, hva er da det? Riksmålsordboken sender oss tilbake til diplomatiets historie. En hvitbok var en samling av diplomatiske aktstykker utgitt av en regjering, særlig av den tyske. Blåbok var ditto, framlagt for det engelske parlament, grønn var sakens akter i Italia, gulbok var den franske, og rød bok var østerriksk-ungarsk. Dagens EU bruker grønnbok og hvitbok. Men “Yellow Book” brukes om budsjettet også i Storbritannia, og vi formoder at det er derfra den norske regjering – londonregjeringen? – fikk det fra.” (*Morgenbladet* 16.–22. oktober 2009 s. 38)

“I forskningssammenheng er grå litteratur av spesiell interesse fordi forskningsresultater ofte foreligger som grått materiale lenge før det publiseres i tidsskrifter eller på annen form hos forlag. Det er heller ikke uvanlig at forskningsdokumentasjon og bakgrunnsmateriale kun foreligger i form av grå litteratur. Målgruppen for litteraturen er bl.a. forskere og fagfolk nasjonalt og internasjonalt. Tradisjonelt har grå litteratur vært vanskelig tilgjengelig og har således vært en utfordring for bibliotekene. Det er i dag flere bibliotek innen universitet- og høgskolesektoren som har begynt med elektronisk publisering av eget materiale, og flere har planlagt å starte. Denne publiseringsmetoden vil antagelig øke sterkt de nærmeste årene.” (<http://www.brodd.no/bibliotek/scenarier.htm>; lesedato 13.09.11)

Mange sakskomplekser er vanskelig å trenge inn i og å beskrive på en lett forståelig måte. Tungt språk kan da gjøre saken ugjennomtrengelig. Slikt språk har andre funksjoner enn klarhet. “Det er ikke språket som gjør at det er vanskelig å forstå reglene i en omfattende konkurrs med krav fra arbeidere, leverandører, banker og

kemnerne, hvor noen har fortrinnsrett, andre har pant og andre igjen har rett til å hente tilbake det de har levert. [...] Når folk i offentlige stillinger skal forklare og begrunne sine avgjørelser skaffer de seg autoritet gjennom språket. De benytter seg av fortellerteknikker som får valg til å fremstå som innlysende, og verdiladede overtaleelsesdefinisjoner skaper innstillinger av sympati overfor bestemte løsninger og antipati overfor alternativene. At det offentlige språket er autoritært, fremmed og høytidelig fremmer kanskje ikke forståelsen, men det fremmer til gjengjeld lydighet og aksept av offentlig ansatte som tillitsvekkende autoriteter. [...] Folk må ha tillit til samfunnets sentrale institusjoner og godta deres autoritet. Språket er, sammen med ritualer, symboler og kollektive myter, med på å bygge slik autoritet og tillit.” (*Morgenbladet* 4.–10. november 2011 s. 24)

Men språket kan bli svært tungt. “En spørreundersøkelse fra 2009 avslørte at 1,3 millioner nordmenn hadde problemer med å forstå språket i statlig informasjon. Det daværende fornyingsdepartementet anslo at uklart språk koster staten rundt 300 millioner kroner i året.” (*Morgenbladet* 4.–10. juni 2010 s. 19) Stortingsmelding nr.11 i 2012 het *Global helse i utenriks- og utviklingspolitikken* og begynner slik: “To fundamentale forutsetninger for å understøtte resultatorientering er systematisk bruk av forskningsbasert kunnskap om nytten av tiltakene som iverksettes (for eksempel hvilke kliniske programmer eller gjennomføringstiltak som er mest effektive, hvem insentiver bør rettes mot for å oppnå best virkninger), og å kunne ha løpende oversikt over befolkningens helsetilstand og helsetjenesteytelser gjennom gode helseregistere og informasjonssystemer.”

“Man trenger ikke stortingsmeldinger for å fortelle journalister og folk flest hvor aktive man er (til det har man pressemeldinger og eksklusive intervjuer). En stortingsmelding er knapt nok et dokument for å overbevise Stortinget – opposisjonen surmuler jo uansett. Men departementet trenger stortingsmeldinger for å tenke. På sitt beste er stortingsmeldingen det stedet der byråkrati og statsråd gjennomgår argumentene for politikken de står for. Argumentasjonen begynner vanligvis i kapittel to, der en formulerer og forsøksvis dokumenterer problemene, gjennomgår ulike løsningsmodeller, og velger seg sin favoritt, helst basert på noe forskning som viser at dette er den beste løsningen. I resten av meldingen skal en så følge opp med politikk som helst henger sammen med løsningsmodellen i kapittel to.” (Maria Berg Reinertsen i *Morgenbladet* 24. februar–1. mars 2012 s. 16)

“Måtte lage 60 kilo dokumentasjon for å levere kontormøbler. Byråkratiske innkjøpsrutiner i det offentlige koster 30 milliarder skatte kroner, viser rapport. [...] 22 ringpermer med dokumentasjon og spesifikasjoner, nesten 60 kg papir, måtte Reid Husvæg i Stavanger-bedriften Tre og Stål AS stille med for å kunne delta i konkurransen om å levere kontor- og skolemøbler for 40 millioner kroner i fjor. - Det krever enormt mye arbeid for oss, men det krever også veldig mye arbeid for de i det offentlige som skal gå gjennom alt fra alle tilbyderne. Innkjøpere i stat og kommuner gjør det i beste hensikt, men de mangler kunnskap. Dermed setter de

opp alt mulig av nødvendige og unødvendige krav, bare for å være på den sikre siden, sier Husvæg.” (<http://www.aftenposten.no>; lesedato 23.04.12)

“Overvåkningspolitiets mappe vedrørende avdøde Knut Løfsnes [...] veier 13 kilo. Det dreier seg om fem mapper med 1121 dokumenter, basert på overvåkning i perioden 1945 til 1977. Enken Eva Løfsnes uttaler til Klassekampen at “mappa inneholder løgn på løgn og er full av sjofelheter”.” (*Aftenposten* 19. februar 2002 s. 17)

“Grey literature, also known as the grey or hidden web, is information that is not searchable or accessible through conventional search engines or subject directories and is not generally produced by commercial publishing organizations. It can include publications issued by government, industry, business and academia occurring in databases and intranets. The development of electronic scholarly publishing such as e-print archives has led to increased access to this type of information.” (<http://www.nla.gov.au/padi/topics/372.html>; lesedato 13.09.11)

Grå litteratur kan få uvurderlig verdi som kildematerial. Den svenske forfatteren Steve Sem-Sandbergs *De fattige i Łódź* (på norsk 2010) handler om livet i en ghetto opprettet av nazistene i en polsk industriby. Lederen i ghettoen het Mordechai Chaim Rumkowski. “Sem-Sandberg hviler seg på et stort historisk materiale, primært den såkalte *Ghettokrøniken*, et 3000 sider langt dokument som ble forfattet kollektivt og i hemmelighet på ghettoens arkivavdeling. Så godt det lot seg gjøre dokumenterte man livet dag for dag: Rumkowskis taler ble nedtegnet, tyske ordreskriv tatt vare på, hendelser i ghettoen beskrevet. [...] for eksempel en plakat som annonserer portforbud” (*Morgenbladet* 17.–23. september 2010 s. 40).

En utredning er en sakprosajanger som ligner på både rapport, avhandling og handlingsplan.

I Norge er NOU-er (Norges offentlige utredninger) mye omtalte utredninger. Disse er forholdsvis lange og grundige tekster som offentliggjøres av regjeringen etter at et arbeidsutvalg, en komité eller en gruppe byråkrater i et departement har gjort et systematisk arbeid og utarbeidet teksten. Ofte skal en bestemt interessekonflikt eller et problem belyses, men tall og faglige referanser.

I 2008 kom f.eks. den såkalte Likelønnskommisjonen med en NOU (nr. 6 i 2008), med tittelen “Kjønn og lønn”. Denne ble levert til blant andre barne- og likestillingsministeren. Teksten er på over 300 sider og gir en situasjonsbeskrivelse rundt problemstillinger med likelønn, økende lønnsforskjeller, kvinner med reduserte stillinger osv. Forfatterne av NOU-en kommer også med forslag til tiltak for å utjevne kjønnsbaserte lønnsforskjeller mellom menn og kvinner i Norge i 2008.

“[N]år man blir bedt om å skrive en NOU så må man, etter utredning og diskusjon, komme med noen forslag som utvalget finner å være de beste til å løse et gitt problem. Dette hører til sjangeren [...] Man kan ikke ende rapporten med en drøss av spørsmål for å sikre en debatt i etterkant.” (*Morgenbladet* 15.–21. februar 2008 s. 24) “Karakteristisk for sjangeren NOU er at den er et like effektivt redskap for å synliggjøre ønskede problemstillinger som for å usynliggjøre andre.” (*Morgenbladet* 8.–12. januar 2008 s. 4)

“Hva er egentlig en NOU? Det korte svaret er en rapport eller utredning, bestilt av statsråder, skrevet av forskningsmiljøer og allehånde ekspertise. Noen av disse, men langt fra alle, har siden 1972 endt opp i skriftserien *Norges Offentlige Utredninger*. Flere har dannet grunnlaget for stortingsmeldinger og politiske vedtak. Det alle NOU-er flyter over av, uansett ringvirkninger, er tanker, forslag, forskning, fantasi. NOU-historien er historien om det intellektuelle fotarbeidet som har formet landet. [...] NOU-er i Norge har vært et viktig virkemiddel til å skape konsensus. Mange offentlige utvalg er ikke nedsatt for å lage en god NOU, men for å bli enige om noen løsninger. Da er dette en viktig del av den politiske prosessen i seg selv. De som tror man nedsetter en NOU bare for å få ny, grunnleggende kunnskap, har ikke skjønt NOU-enes ulike roller. [...] Det er ikke gitt at et ekspertutvalgs sluttprodukt oppnår status som NOU. “Utredninger fra utredningsutvalg kan trykkes i serien *Norges Offentlige Utredninger (NOU)* når (...) oppnevnte instans mener at utredningen har allmenn interesse”, heter det i “Retningslinjer for mangfoldiggjøring og offentliggjøring av utredninger fra utredningsutvalg”. [...] Tenk å ha et politisk system som baserer seg på denne typen grundig kunnskapsoppheving som basis for politikkutvikling! At man bruker uavhengige eksperter på å lage *state-of-the-art*-produkter. Det er en verdifull side ved vår politiske tradisjon.” (*Morgenbladet* 16.–22. mai 2014 s. 12)

NOU 2011:7 *Velferd og migrasjon*, ledet av Grete Brochmann, ville gi svar på spørsmål om innvandring: “Hva koster innvandring? Har innvandring noen konsekvenser for den norske velferdsstaten? Dette er blant spørsmålene NOU-en tar opp. Human Rights Service mente den var for veik. Avisen *Utrop* at den var for streng. Frps Per-Willy Amundsen brukte den til å kritisere muslimers arbeidsmoral, og SVs Audun Lysbakken sa at konklusjonene var i tråd med regjeringens politikk. Det som er helt sikkert, er at innvandringsdebatten ikke har vært den samme siden. Sosiolog Cathrine Holst sier det enkelt: “Sjelden har en NOU sagt så mye av det mange lenge (alltid) hadde ‘visst’ om problemene med innvandring, og derfor veldig gjerne ville høre og se belagt i nedtonet (og derfor så retorisk effektiv) NOU-prosa.” ” (*Morgenbladet* 16.–22. mai 2014 s. 11)

“En av Norges mektigste menn heter Arild Hervik og jobber på Høgskolen i Molde. Han har hele 17 NOU-er på samvittigheten, de fleste har han ledet. Skattefunn, kulturmons, såkornfond og tidlig skolestart.” (*Morgenbladet* 30. september–6. oktober 2016 s. 60)

“Våren 1986 får Charles Darwins evolusjonsteri et kraftig skudd for baugen i Norge: Kirke- og undervisningsdepartementet med statsråd Kjell Magne Bondevik i spissen legger frem en ny mønsterplan for grunnskolen. Den har fått en tilføyelse som på en fundamental måte endrer fagplanen i naturfag: “Skolen må opplyse om at det ikke foreligger noe endelig vitenskapelig svar når det gjelder menneskehetens historie, og at det ikke behøver å være noe motsetningsforhold mellom naturvitenskapelige teorier og Bibelens lære om skapelsen.” Forsøket på å sidestille Bibelens skapelsesberetning med evolusjonslæren vekker bestyrtelse, vantro og sinne i fagmiljøer. [...] Det ender med at planen blir trukket tilbake, og de 100 000 eksemplarene av fagplanen som er sendt ut til landets skoler, må makuleres.” (*A-magasinet* 6. februar 2009 s. 30)

I forbindelse med administrasjon og politisk styring oppstår det en lang rekke tekster: rapporter, utredninger, protokoller, referater, saksinnstillinger, statistikker, lover, forordninger, reguleringer, prosjektbeskrivelser, årsplaner, kataloger osv. Disse har sine sjangerkjennetegn og til dels lovfestede krav. Et eksempel er kravene til en konsekvensutredning som skal inngå i forberedelser til politiske beslutninger og tiltak:

“Rammer for krav til innhold i konsekvensutredningen: Konsekvensutredningen skal utarbeides på bakgrunn av fastsatt plan- eller utredningsprogram og i nødvendig utstrekning omfatte:

a) Redegjørelse for planen eller tiltaket:

- Innhold og formål, med særlig vekt på vurdering av behov og tilrettelegging for endringer mht. utbyggingstiltak eller strategier.
- Tiltaket skal begrunnes og det skal redegjøres for følgene av å ikke realisere tiltaket (0-alternativet).
- Det skal gis en tidsplan for gjennomføring.
- En redegjørelse for forholdet til kommunale, fylkeskommunale og andre regionale og nasjonale planer som er relevante i forhold til den aktuelle planen eller tiltaket, samt for relevante mål fastsatt gjennom Rikspolitiske retningslinjer eller bestemmelser, Statlige retningslinjer eller bestemmelser, Regionale planbestemmelser, nasjonale miljømål, stortingsmeldinger eller lignende, og hvordan disse er tatt hensyn til.
- For planer eller søknader om tiltak skal det i tillegg gis en oversikt over offentlige og private tiltak som er nødvendige for gjennomføring.

b) Konsekvensutredningen.

Med utgangspunkt i en beskrivelse av viktige miljø- og samfunnsforhold skal det i konsekvensutredningen gis en beskrivelse og vurdering av virkningene som planen eller tiltaket kan få for miljø og samfunn, herunder:

- forurensning (klimagassutslipp, annet utslipp til luft, forurensning av jordbunn og vann),
- transportbehov, energiforbruk og energiløsninger,

- kulturminner og kulturmiljø,
- naturens mangfold (dyre- og planteliv),
- landskap,
- sikring av jordressurser (jordvern),
- samisk natur- og kulturgrunnlag,
- befolkningens helse og helsens fordeling i befolkningen,
- tilgjengelighet til uteområder og gang- og sykkelveinett,
- kriminalitetsforebygging,
- beredskap og ulykkesrisiko, jf. pbl. § 4-3,
- risiko ved havstigning,
- barn og unges oppvekstvilkår,
- der relevant skal det gis en beskrivelse av arkitektonisk og estetisk utforming, uttrykk og kvalitet,
- for planer som kan føre til vesentlig påvirkning av konkurranseforholdene skal konsekvensutredningen omfatte vurderinger av dette.

Det skal redegjøres for samvirke mellom ovennevnte forhold. For planer eller tiltak som kan få vesentlige miljøvirkninger i en annen stat skal det gis en særskilt redegjørelse for disse virkningene. Når flere utbyggingstiltak i et område samlet kan få vesentlige virkninger skal tiltakets kumulative karakter i forhold til andre gjennomførte og planlagte tiltak i utbyggingstiltakets influensområde vurderes. Der hvor reindriftsinteresser blir berørt skal de samlede effektene av planer og tiltak innenfor det enkelte reinbeitedistriktet vurderes. I forhold til relevante strekpunkt ovenfor skal det gis en kort redegjørelse for datagrunnlaget og metodene som er brukt for å beskrive virkningene, og eventuelle faglige eller tekniske problemer ved innsamling og bruk av dataene og metodene.

Det skal gis en redegjørelse for hvilke alternativer som er vurdert. Dersom planen eller søknaden omfatter flere alternative løsninger, skal det gis en redegjørelse for konsekvenser disse vil kunne ha for miljø og samfunn (jf. strekpunktene ovenfor), samt en begrunnelse for forslagsstillers valg av alternativ.

Det skal i konsekvensutredningen gis en vurdering av behovet for, og eventuelt forslag til:

- nærmere undersøkelser før gjennomføring av planen eller tiltaket.
- undersøkelser og tiltak med sikte på å overvåke og klargjøre de faktiske virkningene av planen eller tiltaket.”

(http://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2009-06-26-855#KAPITTEL_8; lesedato 19.08.14)

En protokoll gjengir hendelser, forsøk, forhandlinger eller samtaler i kronologisk rekkefølge, med størst mulig objektivitet og saklig nøyaktighet, enten detaljert eller i hovedtrekk (Arnold og Sinemus 1983 s. 330).

Språket i offentlige utredninger er ofte vanskelig (tungt og byråkratisk), og har nedsettende blitt kalt for “utredernorsk”.

“Sakprosaen har, i motsetning til fiksjonslitteratur, en forpliktelse på virkeligheten. Den skal være *sann*: korrespondere med verden. Mer konkret skal den formidle informasjon om (et utsnitt av) virkeligheten. Da trenger man et prinsipp for å ordne – systematisere – informasjon. Ellers drukner man på empiriens uendelige hav. Forskere og journalister har hver sin måte å gjøre det på. Forskere bruker *teori* til å ordne informasjon. Teori er et sett med antagelser – i form av begreper, typologier, analogier, modeller, mekanismer og lover – som sier hva fenomener er, hvordan de oppfører seg og hvordan de påvirker hverandre. Teorier har to egenskaper: de er abstrakte (rensker vekk individuelle særtrekk til fordel for allmenne egenskaper ved fenomener) og generelle (gjelder mange fenomener). Teoriers fortrinn er at de ordner informasjon så vi ser mønstre og får aha-opplevelser: “Så det er sånn det henger sammen!” Teori gir innsikt. Begrepet “kulturell kapital” gjør at vi forstår hvorfor noen føler seg ukomfortable i møte med høykultur. Begrepet “rollekonflikt” gjør at vi forstår krysspresset andregenerasjons innvandrere opplever. Mekanismen “allmenningens tragedie” gjør at vi forstår hvorfor det er vanskelig å produsere kollektive goder som en internasjonal miljøavtale. Journalistisk sakprosa bruker derimot *personifisering* til å ordne informasjon. Enten baserer forfatteren seg på sin *egen* person, som når man beskriver Russland med utgangspunkt i sin egen reise gjennom landet, beskriver hav og kystkultur gjennom sin jakt på en storhai og beskriver ME med utgangspunkt i egen sykdomshistorie. Eller så går man tett på andre personer, som når man skildrer høyreekstremisme gjennom livshistorien til en høyreekstrem terrorist, islamsk radikaliserings gjennom livene til to unge kvinner som slutter seg til IS og situasjonen til førstegenerasjons innvandrerkvinner i Norge gjennom å beskrive sin mors liv.” (sosiologen Gunnar Aakvaag i *Morgenbladet* 19.–25. juni 2020 s. 18)

“Personifiseringens styrke er at den gir leseren *opplevelser*: innlevelse, gjenkjennelse, hendelser, drama, skjebner og intensitet. Svakheten er at den ikke gir innsikt i betydningen “viser hvordan komplekse forhold henger sammen”. Til det trenger vi teori. Til min enkle todeling kan man innvende at god allmennrett sakprosa kombinerer teori og personifisering, innsikt og opplevelse. Og til en viss grad er det sant. Men som alle som har holdt en forelesning vet: I det øyeblikk du personifiserer – liver opp “vanskelig” og “kjedelig” abstrakt og generell teoretisk kunnskap med en historie om deg selv eller andre – så våkner salen til live. Problemet er at personifiseringen er alt de husker. Opplevelse *fortrenger* teori og innsikt. [...] Portvoktere i forlag, tidsskrifter og nettsteder tenker “journalistisk” og skyr teori, gjerne med den demokratiske begrunnelse at “alle skal med”. Redaktøren for forskning.no, Nina Kristiansen, kan illustrere poenget. Nylig rykket hun ut og mente at norske forskere bør lovpålegges (!) å skrive enklere norsk (Aftenposten 18. mai). Forskerspråket er nemlig “stivt, oppstyltet, kompakt, fullt av ukjente begreper og vanskelige sammenstillinger” – altså fullt av teori. Så da to kollegaer nylig sendte inn en relativt teoritung tekst til forskning.no, ble den avvist,

men med mulighet for en ny vurdering hvis de “droppet alle faglige uttrykk” (altså teori). For, som debattansvarlig sa, lojaliteten til forskning.no “ligger hos leseren”, eksemplifisert med “en ungdomsskoleelev eller snekker”. Slik renses offentligheten for teori. [...] da trenger de teorier de kan bruke til å dissekere – beskrive, forklare og forutsi – samtiden, det være seg økende sosial ulikhet, høyrepopulisme, miljøproblemer, rasisme eller egenarten til den norske modellen.” (Gunnar Aakvaag i *Morgenbladet* 19.–25. juni 2020 s. 18-19)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>